

LUGHA

Hadithi inapewa uzito maalum na lugha iliyotumiwa. Uzito huu wa lugha unaweza ukaunganishwa na uzito wa mawazo. Zaidi ya haya, inajulikana kuwa mwandishi ni mtu aliyetokea kutumia sana lugha nzito katika kazi zake—jambo ambalo badala ya kulaumiwa lingetazamwa kama majivuno aliyo nayo kuhusu utajiri wa msamiati katika Kiswahili.

EBRAHIM N. HUSSEIN

MWANDISHI WA MICHEZO YA KUIGIZA

Ebrahim N. Hussein in mwandishi mwenye kukua. Yu hodari wa kuteua dhamira, msomi wa falsafa, mpenda mawazo dhamiria, mwingi wa ishara na mjenzi huru wa michezo yake.

Hodari wa kuteua dhamira

Hussein ameandika michezo yake juu ya matukio na matatizo yanayowasibu kweli watu mpaka leo. Na dhamira inayotawala katika michezo yote mitatu ni “uhusiano baina ya watawala na watawaliwa,” (Kinjeketile, uk. wa vii).

Katika *Wakati Ukuta* mtawala mkuu ni wakati. Ukweli kwamba “wakati umefika, wakati wa kutenda ndio huu” ama “Wakati bado” unaathiri sana maisha ya mtu na matendo yake. Wakati huupa kila uamuzi wa mtu kura yake—hongera au majuto. Watawaliwa katika *Wakati Ukuta* ni Tatu na Swai, wanaofanya hamaki kuoana, na mwisho wanajutia. Rejea maneno ya Tatu:

“Si kosa lako” (Swai) . . . kosa letu sote. Tunga-
lifikiria kabla ya kuoana, lakini hatukufikiria.
Tulifikiri madhali tunapendana basi inatosha.
Hatukujua kuwa hata ndoa ina wakati wake.”
(uk. wa 40).

Mtawala wa pili ni Mama anayemng’akia bintiye Tatu, hata kumfukuza nyumbani, kwa kuwa ameingia mtindo wa watoto wa rika yake. “Tokeni, tokeni. Nyote sitaki kukuoneni . . . Sitaki kukuona machoni mwangu.” (uk. wa 14) Siku chache baadaye macho yanapomfumbuka, Mama ajutia; analia kusikia kwamba Tatu, badala ya kutishwa na fukuzo la Mama, ameoana na Swai.

Katika *Kinjeketile*, mtawala mkuu ni Mjerumani. Ni mkoloni asiyestahi ubinadamu wa Mwafrika. Anamlimisha kama punda, anamchapa kama si mtu, anamwaga damu kama si kitu aghali. Nao watawaliwa ni Wamatumbi, walioingiliwa na Mzungu hadi kwao na kutiishwa kwa hofu na viboko. Athari ya Mjerumani, Bwana Kinoo, imekuwa kubwa hivi hata kuwafanya

wasijiaminie wapepata kiongozi kama Kinjeketile; pia wasalitiane wao kwa wao minajili wampendeze Mzungu. Bi Kitunda anawafokea majirani zake:

“Tokeni, tokeni, wanawake wakubwa nyinyi.
Vijitu viwili vinawatisheni—nyinyi nyote.
Mmetawaliwa miili mpaka mioyo. Eti nyinyi
wanaume kweli. Kweli Wamatumbi. Hata
Kidogo, Wanawake tu nyinyi . . .” (uk. wa 9).

Lakini hata hivyo Mmatumbi ni binadamu. Apenda uhuru, ni haki yake aupate kwa njia iwayo, hata kwa ncha ya upanga. Amechukia dhuluma na kutawaliwa, na mwisho ameamua kujitetea hadi ajikomboe kwa Vita vya Maji Maji.

Katika *Mashetani* mtawala ni Mzungu tena. Mkoloni anamjia Mwafrika kwa sura mbalimbali, apate kumtawala mithili ya shetani anavyomiliki mtu aliyempagaa. Anamfunza lugha yake apate kumwathiri akilini kwa fikra na elimu ya kigeni, ya kuhamisha. Anamnasa Mwafrika kiuchumi, hata mwisho Mwafrika na Mwafrika hawaelewani, wanaoneana kijicho. Familia ya Juma inashuka, ile ya Kitaru inapanda. Hawana nafasi kupeana mikono, vile kile mmoja ameshikilia ngazi; asianguke. Hata hivyo uhuru ni kitu cha thamani kubwa. Silaha ya kuupata tena ni umoja wa Waafrika, kumwondoa Mkoloni na hila zake hata pakitakiwa kwa kumwaga damu. Kitaru asemaje? “Hatuwezi kuacha hadithi za jana zitawale roho zetu.”

“Wakati ni mtawala hasa, tena lazima, mwenye kurekebisha na kusawazisha fikira na mipango ya kila mtu. Mtu mwenye kufuatana naye kwa busara hahaririki.” ‘Mkoloni’ lakini ni mtawala mwenye ubinafsi, ukorofi na hasidi. Kuafikiana naye ni kujidhulumu binafsi.

Msomi wa falsafa

Uhodari mwingine wa Hussein ni kusoma falsafa katika matukio ya ulimwengu, kuzinukuu kwa maneno machache, na kuzieleza jinsi zinavyoambatana na maisha ya binadamu. Hussein ni msomi wa maisha, na ifuatayo ni mifano michache ya falsafa alizonukuu na kuziweka kifupi katika vitabu vyake vitatu.

“Wakati ukuta, ukipigana nao utaumia mwenyewe.” (Wakati Ukuta, uk. wa 17). Ni ukufi tu wa maneno unaoeleza kanuni kubwa ya maisha. Kila kitu kina wakati wake! Hivi uwe macho, zingatia busara na subira. Kila wakati una imla zake, kwa mfano mwingiliano wa mila; na mtu yampasa kuchagua kwa busara lipi la kufaa, ukalitende. Na katika uchaguzi huo akili iangaze mbele, siyo hamaki ya vionjo. “Tukaze,” asema baba, “lakini tukiona kamba karibu kukatika tulegeze.” Atoa mfano hapo hapo, “Naamini katika akili yangu kama ungalimweleza Tatu kwa utaratibu angalielewa.” Na mwisho ahitimiza, “Ama akili mali kweli.” (uk. wa 16).

Katika *Kinjeketile* kuna tungo zenye falsafa kubwa. Kulingana na nafasi ya leo, yatosha mara tatu: "Ntu huzaa neno, na neno likawa kubwa kuliko ntu." (uk. wa 28). Akizidi kulipanua neno hilo asema tena, "Binadamu huzaa neno—neno hushika nguvu—likawa kubwa—kubwa, kubwa likamshinda binadamu kwa ukubwa na nguvu, likamwangusha. Neno ambalo limezaliwa na ntu likaja kuntawala ntu yule yule aliyelizaa." (uk. wa 33).

Ukweli wa usemi huu ni bayana kabisa. Kabla ya kutamkwa, neno huwa akilini, halimdhuru mtu wa nje. Laweza kumkereketa mwenye kulifikiri, lakini hufifishwa na uamuzi wa mtu mwenyewe, au kwa kusahau. Neno likishasemwa huenea. Pengine lapata nguvu ya sheria, ambayo kuitangua huenda ikadai kibali na uamuzi wa watu wengi. Pengine likageuka kuwa kanuni, ambayo ukiivunja huwa umejipalia makaa. Wakati mwingine neno hugeuka likawa ahadi, na ahadi ni deni.

Kinjeketile amezua neno: "Imani kuhusu nguvu ya maji. Watu wakijisinga na kunywa, risasi haitawadhuru." Watu wengi wamelisikia na kuingiwa sana na imani hiyo; na sasa wanamlazimisha atangaze saa ya kuanza vita, wakati Kinjeketile mwenyewe ahisi kwamba wakati haujaja watu wakasirishwa na kusita kwake, wanamshuku mwongo, mwoga; wanamwasi. Mwone Ngulumbalyo anavyomkanusha Kinjeketile: "Sasa ni wakati wa kupigana, sio kufanya kafala" (uk. wa 35).

Hatimaye Wajerumani nao wanamtesa Kinjeketile kutokana na neno lake. Afisa Mjerumani anamdai, "Ukisema kuwa maji ni uwongo, hawa watu wote—watoto na wanawake—tutawaachia" (uk. wa 47). Jibu la Kinjeketile lakini ni moja tu: "Neno limezaliwa" (uk. wa 49). Limezaliwa kuwatia moyo wazalendo ili wapigania nchi na uhuru wao. Anauliza kwa imani thabiti, "Kupigania nchi itakuwa makosa?" Kwa ajili ya neno, hilo lililozaliwa, Kinjeketile amekubali kupigwa, akizidi kusesitiza, "Wajukuu wetu watalisikia. Siku moja neno hilo halitakuwa ndoto; bali ukweli" (uk. wa 49). Na hata leo watu wanakiri. Matata mengi na vita vikubwa hutokea ulimwenguni kwa sababu ya watu kutoelewana katika neno ambalo binadamu mwenyewe amelizaa!

Kutoka *Mashetani* tunayo pia mifano mingi ya falsafa. Mojawapo ni kwamba: Njia aendayo mtu au Taifa lo lote, aghalabu ni uamuzi wa pato la mgongano wa nguvu nyingi za nje na ndani. Hussein aeleza wazo hilo kwa mfano wa jahazi.

Kitaru asema, "Toka tumepata uhuru, sisi Waafrika hapa, imekuwa kama tumeingia . . . katika jahazi moja zuri sana, na jina letu limeandikwa. Lakini nahodha . . . nahodha nani? Ehe, je, mkondo ukiwa unavutia upande mwingine, na nahodha anataka kupeleka jahazi upande mwingine?" (uk. wa 21). Na Juma aongezea, "Katika jahazi hakuna nahodha tu; kuna abiria vile vile, je, abiria wanataka kwenda upande gani?"

Nguvu hizo mbalimbali, ambazo katika mfano wa jahazi zimewakilishwa kwa majina nahodha, mkondo na abiria, zisipewewa jicho, na mtu akatambua

kiasi cha nguvu zake mwenyewe—zitampeperusha mwanadamu huku na huku. Nao mgongano wao ukisha kuwa mkubwa mno mtu hujaa fadhaa na mwisho huangushwa. Katika mazingira yo yote neno kubwa mtu alijue azimio lake, papo atambue kiasi cha weza zake, afahamu pia kwamba kuna nguvu saidizi na nguvu pinzani zenye kuathiri juhudi zake.

Mpenda Mawazo Dhahinia

Katika michezo yote mitatu: *Wakati Ukuta*, *Kinjeketile* na *Mashetani*, Hussein anaonekana anajitoa zaidi na zaidi toka ulimwengu wa uwili na kujiingiza katika mawazo dhahinia. Matatizo anayoyaeleza ni ya kila siku, na ya kihistoria. Lakini mtindo anavyoyaeleza hulisha zaidi akili kuliko hisia za mwili.

Katika *Wakati Ukuta*, Hussein ni bado mwandishi chipukizi. Angali bado duniani. Ajaribu kuweka wazo dhahinia lihisiwe na vionjo vya mwili. Kichwa chenyewe tu “*Wakati Ukuta*,” ni picha inayoweza akili uione wakati, kitu kisichogusika wala kuhisika, kama kitu chenye mwili, ugumu na vipimo kamili. Wakati umesimama kama ukuta ambao mtu akipigana nao unaumia mwenyewe.

Kinjeketile unianza kumwondoa ulimwenguni taratibu. Anacheza na falsafa, akijaribu mathalani kuleta tofauti baina ya mapato ya mwanga na nuru ya jua na mapato ya giza la mtu juu ya maisha ya watu. Mwangaza na nuru waleta kufahamiana watu, kupendana na kuungana. Giza lakini huzaa chuki, kutoaminiana kati ya watu, na mwisho kutengana. Kwa sehemu kubwa ya mchezo Hussein angali duniani.

Mashetani umemweka angani, katika ulimwengu wa fikra. Mchezo mzima ameweza unachezwa akilini mwa watu wote zaidi kuliko jukwaani watu wakautazama. Rejea mwongozo wa Sehemu II. “Sehemu hii ya mchezo inachezwa katika akili ya Kitaru. Kwa hiyo mandhari (setting) yake imeweza mbele au ndani ya picha ya kichwa chake. Wachezaji wanaweza kutumia picha ya kichwa chake. Wachezaji wanaweza kutumia vioo (slides) na chombo cha kutupia picha (projector), kuikuza picha hii, na kueneza pote” (uk. wa 13).

Nayo *Mashetani* ameyachora kama mazingira ya kawaida katika mchezo mzima, badala ya kuyafanya wahusika wenye mwili, waonekanao. Ni shetani moja tu, sehemu yake yachezwa na Juma, walakini nguvu inayotawala mchezoni ni ya *mashetani* wengi.

Ugumu uliozuka kutokana na kupaa kwake katika fikra ni huu: Si rahisi kueleza mawazo dhahinia, sembuse kuayigiza! Tofauti na *Wakati Ukuta*, *Mashetani* umekuwa mchezo mgumu sana kuelewa. Mawazo mengi ni mazito; ingawa amejaribu kuyaeleza kwa ishara mbalimbali bado ni magumu kuyafuatia. Hata baadhi ya wasomi wamepitisha hukumu kwamba *Mashetani* waweza kueleweka na baadhi ndogo tu ya wanafasihi.

Mwingi wa Ishara

Kusudi asielee mno hewani, katika ulimwengu wa mawazo tu, Hussein ametumia sawazisho kubwa katika uandishi wake. Ameingiza picha nyingi kuelekeza fikra zake. Mifano michache. Katika Wakati Ukuta, baba anapoongea na Kristina asema:

“Tazama Bibi Kristina, sisi wazee, kila anachotaka mtoto wetu hatuwezi kumkubalia tu—eh. Haiwezekani ati. Haiwezekani kila anachotaka ndiyo; akisema hiki hewalla. Kwa nini?—Kwa sababu tusimuudhi? *Basi* amekuwa mtoto wa yai huyo?” (uk. wa 23).

Naye Kristina ajibu:

“Mtoto vile vile ni mtu . . . lakini watu wa humu pwani *mnafanya mtoto kama mzigo*, hasa mtoto wa kike. Mnamfutikafutika na kumficha . . .” Kisu tunafutika, siyo mtu. (uk. wa 24).

Ishara kubwa katika mchezo wake wa kwanza ni kichwa chenyewe *Wakati Ukuta* kama ilivyokwisha elezwa hapo juu.

Katika Kinjeketile pia kumejaa sawazisho. Mifano ni mingi: “Nendeni kama upepo,” “Moshi na ukungu ulikuwa ni chuki na ujinga, ulikuwa udhaifu *ulioiba* nuru ya umoja,” “Udongo mwekundu,” jina la kupanga la Mjerumani; “Neno limezaliwa,” Haya ni maji—maji ya maisha, ni silaha yetu. Huu ni usinga—usinga wa nguvu . . . ;” “Huyu kachukuliwa na *chunusi* tu . . . ;” “Wanamwona Kinjeketile amekauka, mwili wake mkavu na mgumu kama mpingo,” na kadha wa kadha.

Mashetani aidha umejaa picha. Tuone mifano michache tu. Kitaru na Juma wacheza peke yao kwenye mbuyu. *Mbuyu* umeambatanishwa na imani pia shirikina nyingi katika makabila mbalimbali ya Kiafrika. Na hivi wanafasihi wasomi hupata fasiri mbalimbali wakikumbuka ukubwa wa mbuyu, na zaidi wasomapo, “Juma anaingia katika pango la mbuyu.”

Neno “Mashetani” nalo laamsha mawazo mbalimbali katika wazungumziwa, wengine hukumbushwa imani za dini zao; wengine maradhi waliyoyapata na fasiri za waganga wapiga bao waliowaendea; wengine wakumbushwa jinamizi zilizowasumbua usiku; au hadithi za majoka yenye vichwa vingi; au ajali zilizosemwa kusababishwa na mashetani kama asemavyo Mfaume katika mchezo huu wa Mashetani, au asemavyo Kitaru, “Shetani, hii nafsi yenye ncha nyingi, ni kiumbe kinachomwingia binadamu kwa namna mbalimbali na kumzuga akili.”

Kwa mtu aliyesafiri baharini au ziwani, picha ya jahazi yamwonyesha wazi unyonge na udhaifu wa jahazi, meli au mtumbwi katika mawimbi makali ndipo akiri kwamba hata mwanadamu na kila Taifa, hasa changa, likilinganishwa na adui wanaolizunguka, ni kitu duni cha kuhofiwa. Mara anaaza

kuhofu anapoona nahodha na abiria wake, yaani kiongozi na raia wake, hawapatani waende wapi, na papo mkondo mkali unawapeleka wasikotaka na wasikokujua.

Hadithi ya Chewa kadhalika yaamsha mawazo maridhawa. Wazo mojawapo: Ulimwengu hauna salama. Umejaa mataifa, mfano wa Chewa yenye kinywa wazi yapate kuyameza mataifa changa na hivi yawanyang'anye uhuru, kama Kitaru anavyosema: "Na huyu Chewa siyo Chewa bali Shetani," na kadhalika.

Mjenzi huru wa Michezo yake

Mtunzi ni mmoja, Hussein; lakini kila mchezo una muundo na mtindo wake.

Wakati Ukuta; muundo wa mchezo ni wa moja kwa moja, yaani unaaza vema, ukimwalia Tatu katika athari ya ujana na shule:

"Tatu: Mama (kwa sauti ya kubembeleza), siku hizi watoto wanakwenda na marafiki wa kiume kutembea si kitu kigeni" (uk. wa 11).

Jambo hilo mama alikanusha mara maana hakubaliani nalo kabisa; "Sio Uzungu! Ndio kuiga Uzungu tena. Basi sisi si Wazungu" (uk. wa 12).

Mchezo waendelea, na huku mgongano huo wa fikra baina ya mama na Tatu unazidi kukua mfano wa mwinuko wa mlima. Mama amfukuza Tatu nyumbani, naye Tatu aoana na Swai bila idhini ya wazazi. *Wakati Ukuta* wafika upeo: Tatu ameolewa, lakini matatizo hayakukoma kama alivyotegemea; bali vameongezeka. Ndipo ahisi amekosa na wakati umewadia wa kufanya marekebisho. Aamua: (Taz. uk. wa 41).

Tatu: Mimi naondoka, Swai.

Swai: Unakwenda wapi?

Tatu: Nyumbani, kuomba msamaha kwa wazee kama wataniwia radhi.

Swai: . . . vitu vyako nikuletee?

Tatu: Sikuja na kitu, naondoka bila kitu. Kwa heri.

Kinjeketile, ni mchezo uliokamilika. Umeangalia uamuzi wa Wamatumbi kumwondoa Mjerumani kwa nguvu; njia walivyongana kwa msaada wa Kinjeketile na jinsi walivyotekeleza uamuzi wao.

Mashetani una muundo tofauti na michezo miwili ya kwanza. Ni michezo miwili katika mmoja. Kuna mchezo mdogo na kuna mchezo mkuu.

Mchezo wauonyeshao Juma na Kitaru peke yao huko mbuyuni ni mchezo mdogo, nao unastahili hasa jina "Mashetani." Mchezo mdogo huo waonyesha jinsi shetani anavyompagaa mtu na kubadilisha maisha yake. Ni kifananisho cha Ukoloni, ambao unaonyesha katika mchezo mkuu.

Kwa mintarafu ya dhamira, mchezo mzima, unaonyesha jinsi Mwafrika anavyojitahidi kujikomboa na ukoloni. Anafaulu kupata uhuru—uhuru wa bendera na siasa; lakini bado amefungwa kiasi fulani na mkoloni kwa upande wa uchumi.

Juma na Kitaru wamekiri kwamba wanahitilafiana katika hali yao ya kiuchumi. Rejea maneno ya Juma:

“Mpanda ngazi na mshuka ngazi hawawezi kushikana mikono . . .
“Wewe unaishi leo. Mimi ninaishi jana. Tutakuwaje marafiki? Kila leo yako ni kidato cha kesho yako. Mimi, kile leo yangu ni kidato cha jana zangu.” (uk. wa 56).

Kumjibu Juma, Kitaru adokeza uamuzi: Njia ya kusawazisha tofauti yao ni kuendelea kushirikiana.

“Tukiucheza, na kuucheza, na kuucheza, mwisho wake itatoka sumu yake . . .” (uk. wa 56).

Mpaka hapo mchezo umefika upeoni au kileleni: Utambuzi wa chanzo cha kasoro iliyopo—uchumi umewaweka Juma na Kitaru katika matabaka mbalimbali. Hapo hapo waonyeshwa pia uamuzi wa Juma ambaye anapinga wazo la Kitaru la kuendelea kujaribu tena na tena. (Taz. uk. wa 57).

Kitaru: Kitendo cha kila siku, maisha ya kila siku yanabadilishwa na watu.

Juma: Lakini siyo na vijitu viwili. Kwa heri.

Kitaru: Huwezi kusema umeshindwa kabla hujajaribu . . . .

Hivyo basi mchezo unakwisha ukiwa ukingali kwenye upeo.

Mteuzi wa Mbinu

Tukiacha muundo na mtindo, Hussein amekuwa huru pia katika kutumia mazungumzo ya mtu binafsi. Mazungumzo hayo yanamulika undani kabisa wa mtu, fikra zinazomkera moyoni. Mtu asema ahisivyo, hana haja ya kuchagua maneno laini. Katika *Wakati Ukuta* mazungumzo aina hiyo ni haba, nayo yatokea mara moja tu; mama akisha wafukuza Tatu na Swai.

Mama: (Anafunga mlango kwa ghadhabu. Ananung'unika): “. . .
Alaa kwa nini? Watoto si watoto. Hawaogopi wazee.
Afadhali kutozaa mtu akashukuru Mungu. Wallahi!
Kuliko kupata mtoto namna hii” (uk. wa 14.)

Mama aendelea kunung'unika hivyo mpaka baba anapoingia na kumgutusha: “Nini? Mbona unanung'unika peke yako?” (uk. wa 15).

Katika Kinjeketile mazungumzo binafsi yamepewa nafasi kubwa zaidi: Safari mbili Kitunda apewa nafasi ya kuwazungumzia watazamaji wa mchezo moja kwa moja kama kwamba wangukuwa ndio wahusika wenzake. Na hivi anawaeleza wazungumziwa mapato ya vitu bila kuwapo wahusika wote. (iii onyesho 1, na iii mwishoni).

Mashetani yana kifungu kimoja lakini kirefu sana cha mazungumzo binafsi. Ni binadamu anapojiuliza uliza kama kweli amemwua shetani ama sivyo; na iwapo amemwua, aliyesalia ni nani? Ni binadamu mwenyewe ama binadamu mpagawa? Kifungu hiki kinaweka bayana kabisa hali ya wasiwasi

ya mtu mfungwa mara anapopewa uhuru "lazima usafiri" asema binadamu, "Safari ndefu, nikajitafute, nikajitakase ili nijijue mimi nani? Ili nijue maana ya kitendo changu" (uk. wa 12).

Tukiendelea kuangalia tungo zake, katika *Wakati Ukuta* na *Kinjeketile* Hussein atumia lugha rahisi na sentensi fupi fupi: Aidha kila mhusika hupewa, kwa kawaida, maneno machache ya kuongea kwa wakati mmoja. Kufanya hivyo ni ufundi wa kiandishi, nako, kunamwepusha mwandishi asiwachoshe wasikilizaji kwa kusikiliza maelezo marefu ya mtu mmoja. Katika *Mashetani* lakini jambo hili ameshindwa. Baadhi ya wahusika, kwa mfano binadamu, daktari (uk. wa 34), mama (uk. wa 37), bibi (uk. wa 37), mtu 1 (uk. wa 43—44), Kitaru (uk. wa 48) wamefanywa wahubiri. Hotuba zao zinavunja mfululizo wa mazungumzo, zachosha sikio la msikilizaji. Ni kasoro na udhaifu katika uandishi bora wa michezo ya kuigiza.

Kuna maneno mawili tena yanayopunguza hesabu za ufaulu wa Hussein kama mwandishi. Kwanza, amekuwa mchoyo kidogo kwa watazamaji wasiosoma mchezo wa *Kinjeketile*. Taarifa nyingi za maana kuhusu mizungu ya *Kinjeketile* amezifisha katika maelezo au mwongozo wa wachezaji, wakati ambapo zingepasa zitiwe vinywani mwa wahusika ama angalau zitangazwe na mtangazaji. Na hayo maelezo, kasoro ya pili; anayoweka yawe mwongozo kwa wahusika, aghalabu ni magumu sana kuyaonyesha katika majukwaa ya wachezaji chipukizi, mathalan katika mashule ya sekondari. *Wakati Ukuta* ni rahisi sana kuonyeshwa jukwaani, *Kinjeketile* ni mgumu, na *Mashetani* ni mgumu sana. Mitambo ya kisayansi yahitajika sana ili kuweza kuonyesha mandhari zote sawasawa.

Mifano miwili: Ukurasa 12 wa *Kinjeketile* kumeandikwa, (. . . mara *Kinjeketile* kanyamaza kucheza. *Kakaika kama mpingo*. Taratibu anapiga magoti. Mkono wake wa kulia uko juu ya goti la kushoto, na mkono wa kushoto juu ya goti la kulia, *kama aliyefungwa pingu*. Mikono yake imechopolewa, na hali imekaa vile vile *kama ilivyofungwa pingu; inatazama juu*." Hiyo mikono imechopolewaje? Na kitendo hicho chawezaje kuonyeshwa jukwaani na waigizaji wasio wanasana wazoefu?

Au katika *Mashetani* (uk. wa 2): 'Shetani afanya miujiza. Anajigeuza kuwa kama ndege, kisha anarukia tawi na kulikalia.' Yataonyeshwaje hayo? Ukurasa 43 na 44 Hussein ataka iwepo Spotlaiti inayotembea toka meza ya kwanza hadi meza ya pili. Sijui kama kibatari kitawakilisha spotlaiti barabara! Ama labda kurunzi?

Mwisho kabisa, Kiingereza kimetumika katika *Wakati Ukuta* na sana katika *Mashetani*. Nahisi mwandishi amefanya vile kwa makusudi kuthibitisha kwamba mkoloni amecha kasumba kubwa kwa Waafrika, na hasa kwa waliosoma mathalan mwenyewe Hussein. Katika *Kinjeketile*, badala ya Kiingereza, mwandishi amefaulu vema sana kuingiza lafudhi ya Kimatumbi ili kuwatambulisha na Wazaramo ama Wangindo.

Mandhari za maonyesho zadokeza mazingara ya Kiafrika, lakini hapa na

pale yameingiliwa na kuathiriwa na tamaduni za kigeni, kwa mfano Kiarabu na Kizungu. Na hiki ndicho chanzo kikuu cha kuhitilafiana wahusika wake katika kila mchezo.

PAMBO

Utangulizi

Mchezo huu wa kuigiza ni wa nne katika mlolongo wa vitabu vya Mama P. O. Mlama (hapo awali akijulikana kwa jina la P. Muhando). Vitabu vyake vingine ambavyo vimekitangulia hiki ni *Heshima Yangu* (EAPH), *Tambueni Haki Zetu* (TPH) na *Hatia* (EAPH).

Muundo na Mtindo

Muundo wa mchezo huu ni tofauti na ule wa *Heshima Yangu*, *Hatia* na *Tambueni Haki Zetu*. Katika michezo yake mingine, Mama Mlama alitumia muundo wa kawaida. Muundo uliozoeleka na waandishi pia na watazamaji wengi.

Pambo ni mchezo wa hali ya juu kimuundo. Hapana shaka yo yote kwamba Mama Mlama kama Ebrahim Hussein, ameathiriwa sana na Bretcht, mwandishi hodari na wa pekee wa michezo ya kuigiza ya kimashariki. Kwa mtu aliyesoma Mashetani (OUP) hatasita kusema kuwa Mama Mlama kaathiriwa na Ebrahim Hussein katika uandishi wake. Jambo hili liwe ni kweli ama sivyo, si jambo la msingi bali la maana zaidi ni kufahamu tu kwamba waandishi hawa wawili wamejitokeza kuwa mafundi na mabingwa wa kuandika michezo.

Mashetani kimeandikwa kishetani shetani. Kusomeka kwake na kufahamika kwake pia ni kwa kishetanishetani. Ama msomaji ajifanye shetani au ajihisi kuwa na yeye ni mmojawapo.

Pambo kimeandikwa kiwendawazimu wendawazimu bali hali ya mchezo imemlazimisha kuwa hivyo wakati akiandika mchezo huu. Haya ni mashtaka ya kawaida juu ya waandishi. Aandikaye juu ya upelelezi sharti asemwe kuwa naye yu mpelelezi. Kadhalika juu ya ujamaa ama ubepari, sheria, ndoa, n.k. Na sisi wasomaji twapaswa kukubali kuwa vichaa ndipo tuone raha ya kusoma mchezo huu na kuufahamu. Si kichaa cha kutumia nguvu na kufanya madhara bali zaidi ni kichaa cha mawazo.

Mandhari

Mchezo unaanzia nyumbani mwa *Pambo*. Kaka akitazama mchezo wa cheti na joho—mchezo wa *Pambo* la kisomo. Nasi tunamtazama yeye akitazama mchezo. Tunapewa nafasi ya kuutafakari huo mchezo. Kisha tunaona mchezo mwingine. Nao ni wa Maua. Kwanza tunamwona Maua kwa macho ya moyoni akiwa kituoni akisubiri mabasi. Kwa wakazi wa Dar es Salaam, hali hiyo ndiyo kawaida ya maisha (1970s). Mtu anaweza kukaa saa